Organisatie en samenstelling van de lijst van het topstukkendecreet:

Toelichting selectiecriteria "*zeldzaam en onmisbaar*"

De selectiecriteria voor opname van een voorwerp of een verzameling in de lijst van het topstukkendecreet staan gedefinieerd in het uitvoeringsbesluit bij dit beschermingsdecreet.

Een roerend goed of een verzameling met een archeologische, cultuurhistorische, historische, artistieke of wetenschappelijke betekenis voor de Vlaamse Gemeenschap kan op de lijst geplaatst worden indien het beantwoordt aan de selectiecriteria *"**zeldzaam**" én "**onmisbaar**" (cumulatief).*

Voor verzamelingen worden dezelfde selectiecriteria gehanteerd als voor individuele voorwerpen, met dien verstande dat het vaak de onderlinge samenhang is van de objecten die tot de verzameling behoren die het belang van de collectie uitmaakt. Op die manier is het mogelijk dat een collectie in de lijst opgenomen wordt terwijl elk stuk afzonderlijk uit die collectie op zich een geringer belang heeft en op zich niet voor opname in de lijst in aanmerking zou komen.

Zeldzaam betekent dat er *weinig andere gelijke of gelijksoortige voorwerpen of verzamelingen in dezelfde staat in de Vlaamse Gemeenschap aanwezig zijn*.

Unieke voorwerpen of verzamelingen voldoen uiteraard per definitie aan dit criterium. Zo bijvoorbeeld het enige gekende kunstwerk in Vlaanderen van een kunstenaar van wie het oeuvre binnen de kunstgeschiedenis een belangrijke plaats inneemt: cfr. het beeldhouwwerk "*O.-L.-Vrouw met Kind"* van Michelangelo (Brugge, Kerk O.L.Vrouw) en het schilderij "*Jacopo Pesaro door paus Alexander VI aan H. Petrus getoond*" door Titiaan (Antwerpen, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen).

De notie zeldzaamheid is echter duidelijk ruimer dan dit en moet begrepen worden in verhouding tot het geheel. Zo zal men bijvoorbeeld in het domein van de beeldende kunsten het criterium zeldzaamheid moeten interpreteren in verhouding tot de totaliteit van het oeuvre van een kunstenaar: een werk kan binnen dit kader zeldzaam zijn qua thematiek, qua periode, qua techniek, qua artisticiteit etc. Van één kunstenaar kunnen (en moeten) op die manier om uiteenlopende redenen diverse werken in de lijst van beschermde voorwerpen opgenomen worden.

Onmisbaar betekent dat *het voorwerp of de verzameling minstens één van de volgende vier eigenschappen bezit: een **bijzondere waarde voor het collectieve geheugen**, een **schakelfunctie**, een **ijkwaarde** of een **bijzondere artistieke waarde***.

<u>1° De bijzondere waarde voor het collectieve geheugen</u> houdt in dat het voorwerp of de verzameling een duidelijke herinnering is aan onder meer personen, instellingen, gebeurtenissen of tradities die belangrijk zijn voor de cultuur, de geschiedenis of de wetenschapsbeoefening van Vlaanderen.

Men herkent deze selectieparameter bijvoorbeeld in het schilderij "*Het interieur van de Jezuïetenkerk, thans de Sint-Carolus-Borromeuskerk"*, één van de vrij zeldzame, gesigneerde en gedateerde werken van Willem Schubart van Ehrenberg, een 17de-eeuws Antwerps schilder, gespecialiseerd in

architectuurstukken (Antwerpen, Rubenshuis): dit schilderij beeldt minutieus het interieur uit van de Antwerpse Jezuïetenkerk, zoals het er oorspronkelijk uitzag voordat het meubilair verloren ging in een fatale brand in 1718. Zo ziet men op de achtergrond van dit schilderij meesterwerken van Van Dyck en Rubens uitgebeeld: op het hoofdaltaar kan men Rubens' altaarstuk "*De Wonderen van de heilige Ignatius van Loyola*", de patroonheilige van de kerk, bemerken. Het schilderij is bovendien uniek omdat het op marmer is geschilderd, wat niet enkel een weinig gebruikelijk en kostbaar materiaal is, bovendien is het een expliciete verwijzing naar het oorspronkelijke interieur dat overladen was met marmer.
Ook in objecten waaraan een miraculeuze betekenis wordt toegekend, kan men de bijzondere waarde voor het collectieve geheugen herkennen: een concreet voorbeeld is het beeld "*De Zwarte Madonna van Halle"* dat een bijzondere plaats in de Mariaverering inneemt.
Nog een laatste voorbeeld: het in de Universiteitsbibliotheek Gent bewaarde manuscript "*Hs 16593(9): Hippoliet van Peene, de Vlaamse Leeuw*"*:* de handgeschreven eerste versie (*autograaf*) van de tekst van 'de Vlaamse Leeuw' (22 juli 1847). De auteur was onder meer mede-oprichter van de Minard te Gent (eerste Nederlandstalige schouwburg in België) en schreef vele toneelstukken.

<u>2° De schakelfunctie</u> betekent dat het voorwerp of de verzameling een relevante schakel vormt in een ontwikkeling die belangrijk is voor de evolutie van de kunst, de cultuurgeschiedenis, de archeologie, de geschiedenis of de wetenschapsbeoefening.

Een object met een schakelfunctie toont een essentiële fase/ omwenteling in het oeuvre van een kunstenaar, van een school of stijl of van een ontwikkeling in de wetenschap. Men kan bijvoorbeeld denken aan het eerste werk waarin een kunstenaar een nieuwe richting en stijl inslaat (bv. introductie olieverfschilderkunst), aan kunstwerken waarvan de opdracht bekend is zodat zij in tijd of ruimte kunnen geplaatst worden en aan kunstwerken met een nieuwe iconografie.

Zo bijvoorbeeld de werken van een 17de-eeuws schilder uit de Nederlanden die terugkomt van zijn reis naar Italië en vanuit Italië nieuwe artistieke principes meebrengt, deze in zijn schilderijen introduceert en daarmee de bestaande schilderkunst in de Nederlanden beïnvloedt. Zijn schilderijen hebben dan een schakelfunctie in de ontwikkeling van de schilderkunst in de Nederlanden. Een 'klassiek' voorbeeld is Rubens' altaarstuk "*Triptiek met de Kruisoprichting*" uit 1610-1611 (Antwerpen, O.L.Vrouwekathedraal): Rubens' "*Kruisoprichting"* is een schitterende en hoogst originele combinatie van Noord-Europese, Italiaanse en antieke ideeën en van doorslaggevend belang voor het ontstaan van een geheel nieuwe baroktrant in de Nederlanden.
Binnen het wetenschappelijk erfgoed kan men denken aan een wetenschappelijk instrument dat voor een revolutionaire omwenteling in de wetenschapsbeoefening heeft gezorgd. Zo bewaart men bijvoorbeeld in het Museum voor de Geschiedenis van de Wetenschappen (Gent) het oorspronkelijke laboratorium van Professor Kekulé, de onderzoeker die aan het begin stond van het inzicht in de samenstelling van de organische stoffen. Een ander concreet voorbeeld is de spinmachine "*Mule-Jenny"* (Museum voor Industriële Archeologie en Textiel, Gent), één van de zeldzame in Vlaanderen bewaarde spinmachines uit de periode van de eerste industriële revolutie.

Een object of een kunstwerk kan echter ook om veel minder 'heroïsche' redenen een schakelfunctie hebben: bijvoorbeeld een kwalitatief mediocre sculptuur die echter een van de weinige is die ons nog rest uit een voor het overige quasi verdwenen sculptuurproductie. Geen roemruchte sculptuur dus, wel een laatste band met een voor de rest quasi verdwenen erfgoed en als dusdanig een belangrijke 'schakel' tussen die vroege productie en de latere, beter bekende sculptuurproductie.

3° De parameter ijkwaarde houdt in dat het voorwerp of de verzameling een belangrijke bijdrage vormt in het onderzoek of de kennis van andere belangrijke voorwerpen in de kunst, de cultuur, de archeologie, de geschiedenis of de wetenschap.

De ijkwaarde is een typisch wetenschappelijke criterium. Bij kunstwerken stemt de ijkwaarde bijvoorbeeld overeen met (het enige) gedateerde en/of gesigneerde kunstwerk van een meester op basis waarvan men de rest van zijn oeuvre kan toeschrijven en dateren. Het kunstwerk levert zo een belangrijke bijdrage in de kennis en het onderzoek van andere belangrijke voorwerpen. In de technische wetenschappen herkent men de ijkfunctie in het prototype van een belangrijk voorwerp. Deze objecten vormen de basis van de wetenschappelijke beschrijvingen van andere objecten; het is het exemplaar dat bij de beschrijving van een species is gebruikt, bijvoorbeeld een vlindercollectie waarin zogenaamde "typen" zitten, dat wil zeggen exemplaren waarop soorten beschreven zijn. Voorwerpen en verzamelingen dus die als 'toetssteen' fung(e)er(d)en binnen het wetenschappelijk onderzoek.

4° De vierde eigenschap van onmisbaarheid is de bijzondere artistieke waarde. Deze parameter duidt op het artistieke belang van het voorwerp of de verzameling in vergelijking met de gekende kunstproductie.

Een concreet voorbeeld is het "*Zilveren sierstel van Peter Paul Rubens: lampetkan en schotel"*, vervaardigd door Theodoor Roegiers in 1635-1636 (Antwerpen, Rubenshuis, bruikleen van de Koning Boudewijnstichting): het betreft een zilveren siervaatwerk van uitzonderlijke kwaliteit dat aan Peter Paul Rubens heeft toebehoord en altijd in zijn nalatenschap is gebleven, tot aan de verkoop ervan in december 1999. Het werd gekocht door Belgische verzamelaars die het werk aan de Koning Boudewijnstichting schonken. Sinds 2001 wordt het als bruikleen tentoongesteld in het Rubenshuis. In wetenschappelijke, kunsthistorische kringen omschreven als behorend *tot "het beste van het beste van het Antwerps zilver uit de zeventiende eeuw.*"

Een 'topstuk' moet dus zeldzaam én onmisbaar zijn. Bij de toepassing van deze criteria speelt de geografische oorsprong van het object geen rol: zowel werken van Vlaamse meesters als objecten van vreemde oorsprong komen in aanmerking voor oplijsting als topstuk indien ze beantwoorden aan de toetsingscriteria van zeldzaamheid en onmisbaarheid (cfr. de reeds aangehaalde voorbeelden van Titiaan en Michelangelo). De lijst staat open voor álle types van roerende goederen, gaande van archeologische objecten, edelsmeedwerk en schilderijen tot muziekinstrumenten, archieven, wetenschappelijke instrumenten, technologisch erfgoed, historische transportmiddelen, kledij, grafiek (oude prenten, unieke stripverhalen,…), etnografische objecten, natuurwetenschappelijk erfgoed (herbaria, typen-collecties,…), volkskundige voorwerpen, militaria, literair erfgoed, enzovoort… Zowel overheidsbezit, kerkelijk bezit, privé-bezit als roerende cultuurgoederen die een integrerend deel uitmaken van een monument – de oude term hiervoor is "onroerend door bestemming" - komen in aanmerking voor bescherming door het 'topstukkendecreet'.

De werkbaarheid van de cumulatieve criteria 'zeldzaam en onmisbaar werd wetenschappelijk getoetst. Via het onderzoeksproject "*Oplijsting roerend cultureel erfgoed in het kader van het Topstukkendecreet*", uitgevoerd door een onderzoeksteam van het Ufsia, in samenwerking met het Rubenianum en het Centrum voor de Vlaamse Kunst van de 16de en de 17de eeuw. De invulling die het uitvoeringsbesluit aan de noties 'zeldzaam en onmisbaar' geeft, wordt in belangrijke mate mee bepaald door de in het onderzoeksrapport voorgestelde parameters. Op basis van deze selectiecriteria ontwikkelden de vorsers van het Ufsia ook een *flowchart* (stroomdiagram) die visueel duidelijk maakt aan welke parameters het cultuurgoed moet beantwoorden om in aanmerking te komen voor de lijst van topstukken. De flowchart maakt duidelijk dat het voorwerp als het ware door twee *selectiesluizen* moet. Het gebruik van deze flowchart vormt een handig werkinstrument voor de experts die voorstellen maken voor concrete objecten en verzamelingen voor de topstukkenlijst.